

УДК 338.24

[https://doi.org/10.52058/3041-1254-2024-1\(1\)-59-78](https://doi.org/10.52058/3041-1254-2024-1(1)-59-78)

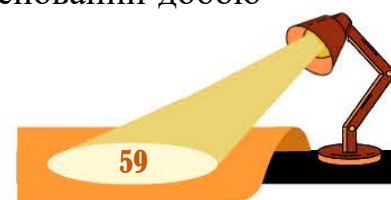
Булкат Марина Сергіївна доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри галузевого права та загальноправових дисциплін, Інститут права та суспільних відносин Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна», науковий консультант департаменту аналітичної та правової роботи апарату Верховного Суду, <https://orcid.org/0009-0007-4647-8199>

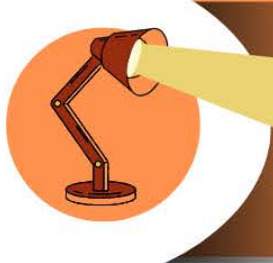
ДО ПИТАННЯ ПРО ПОСТУП УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНИЦЬКОЇ ДОКТРИНИ (ДО КІНЦЯ XVI СТ.)

Анотація. У статті наведено результати історіографічного аналізу поступу доктринальних положень щодо ідеї української державності, державницької доктрини. Визначено, що розвиток вітчизняної державницької доктрини – безперервний. В деякі історичні періоди був відмінний від державно-правової практики з об'єктивних причин, однак тривав у працях громадських та церковних діячів, науковців, викладачів. Історіографічний аналіз вітчизняної доктрини свідчить, що вона є органічною складовою загальноєвропейської доктрини, суттєво її збагатила, перебувала у контекстному взаємозв'язку із західноєвропейською складовою доктрини, однак не тотожна їй, має своє автентичні особливості.

Положення каноністів щодо розуміння держави, державної влади домінували кілька століть. Вони справили значний вплив і на розвиток вітчизняної доктрини. Пам'ятки державотворення доби Київської Русі творилися у трьох осередках. Перший – Софійський гурток або коло книжників Ярослава Мудрого, умовно світська школа, котра християнські категорії тлумачила у тісному зв'язку з тогочасним суспільно-політичним життям. Другий осередок – Києво-Печерський монастир. Визначальною рисою праць є домінування церковної ідеології як основоположної у державній розбудові, конфесійної православної спрямованості. Третій осередок – Михайлівський Видубицький монастир.

На наступному етапі розвитку європейської доктрини наукові розуміння питань держави, державної влади перебували під впливом культурно-філософського руху Відродження. Рух Реформації остаточно ставив під сумнів непорушність релігійних догматів. З появою друкарства дістали поширення ідеї гуманізму, в яких людська гідність усвідомлювалася як можливість брати активну участь у суспільно значущих процесах, формувалися положення меркантилізму і камералізму, як ефективного інструмента розвитку державності. Цей етап розвитку вітчизняної доктрини ознаменований добою

бездержавності. Визначальною була діяльність просвітницьких осередків Києво-Печерської Лаври, Острозького культурного центру. Консолідуючу роль для українського суспільства виконувала православна церква, яка тривалий час зберігала вплив не лише на теренах Литовської держави, а й на українських землях, захоплених Польщею. Зберігався сутнісний вплив релігійних догматів на вітчизняні положення про державу і державну владу, в той час як у західноєвропейській доктрині їх було вже значною мірою розмежовано. Суспільною силою збереження української державності залишалась родова аристократія (князі, магнати, шляхта), яка за часів бездержавності відігравала роль суттєвого контрасиміляційного чинника. На кінець XVI ст. Україна втратила майже увесь князівський провід, однак, самотню ідею української державності збережено зусиллями нового її носія – козацтва. Діяльність Львівського та інших міських братств в цей період заклала фундаментальні основи для формування автентичного вітчизняного інституту місцевого самоврядування.

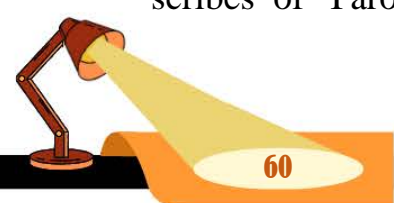
Ключові слова: історіографічний аналіз, державницька доктрина, ідея української державності.

Bulkat Maryna Sergiivna, Doctor of Law, Associate Professor, Professor of the Department of Industry Law and General Legal Disciplines, Institute of Law and Social Relations of the Open International University of Human Development "Ukraine", scientific consultant of the Department of Analytical and Legal Work of the Supreme Court, <https://orcid.org/0009-0007-4647-8199>

ON THE QUESTION OF THE PROGRESS OF THE UKRAINIAN STATE DOCTRINE (UNTIL THE END OF THE 16TH CENTURY)

Abstract. The article presents the results of a historiographical analysis of the progress of doctrinal provisions regarding the idea of Ukrainian statehood, statist doctrine. It was determined that the development of the national doctrine of statesmanship is continuous. In some historical periods, it was different from state legal practice for objective reasons, but it continued in the works of public and church figures, scientists, and teachers. The historiographic analysis of the national doctrine shows that it is an organic component of the pan-European doctrine, significantly enriched it, was in a contextual relationship with the Western European component of the doctrine, but is not identical to it, has its own authentic features.

The position of the canonists regarding the understanding of the state and state power dominated for several centuries. They had a significant impact on the development of the national doctrine. Monuments of the state formation period of Kyivan Rus were created in three centers. The first is the Sophia circle or circle of scribes of Yaroslav the Wise, a conventionally secular school that interpreted

Christian categories in close connection with the social and political life of that time. The second center is the Kyiv-Pechersk Monastery. The defining feature of the works is the dominance of church ideology as fundamental in state development, confessional Orthodox orientation. The third cell is Mykhailo Vydubysky Monastery.

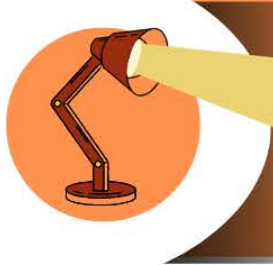
At the next stage of the development of the European doctrine, the scientific understanding of the issues of the state and state power was influenced by the cultural and philosophical movement of the Renaissance. The Reformation movement finally questioned the inviolability of religious dogmas. With the advent of printing, the idea of humanism spread, in which human dignity was perceived as an opportunity to take an active part in socially significant processes, the positions of mercantilism and cameralism were formed as an effective tool for the development of statehood. This stage of the development of the national doctrine was marked by a period of statelessness. The activities of the educational centers of the Kyiv-Pechersk Lavra and the Ostroh Cultural Center were decisive. The consolidating role for Ukrainian society was performed by the Orthodox Church, which for a long time maintained its influence not only on the territory of the Lithuanian state, but also on the Ukrainian lands captured by Poland. The essential influence of religious dogmas on domestic provisions about the state and state power remained, while in Western European doctrine they were already largely delimited. The social force for the preservation of Ukrainian statehood remained the family aristocracy (princes, magnates, nobility), which during the times of statelessness played the role of a significant counter-assimilation factor. At the end of the 16th century Ukraine lost almost all princely leadership, however, the original idea of Ukrainian statehood was preserved by the efforts of its new bearer - the Cossacks. The activities of Lviv and other city brotherhoods during this period laid the fundamental foundations for the formation of an authentic national institution of local self-government.

Keywords: historiographical analysis, doctrine of statehood, idea of Ukrainian statehood.

Постановка проблеми. Поступ державницької доктрини в найширшому розумінні являє собою відбиток історії розвитку державності та автентичного українського шляху до неї. Її положення є методологічними для багатьох наукових сфер. Історіографічний аналіз дає змогу проаналізувати контекстуальне співвідношення вітчизняної доктрини із загальносвітовими підходами та практиками, європейською доктриною в цілому, західноєвропейською її складовою.

Положення щодо першого етапу розвитку державності, державної влади – універсальні, розроблені археологами, антропологами, істориками, істориками права та держави. На теренах України в цей період відомою є Трипільська

культура, Трипільська цивілізація [1], «праслов'янська Аратта» [2], колонізація Північного Причорномор'я VIII–VI ст. до н. е. та державницькі практики Боспорського царства [3]. Від II ст. праукраїнці сформували Антський союз. Історик Йордан [4] у праці «Гетика» (551 р.) описував союзні об'єднання антів, венетів [5]. Історик Прокопій (565–562) [6] щодо правління вождя праукраїнців Божа писав: «Ці народи – слов'яни й анти, не підкоряються одній людині, бо здавна живуть в демократії, тому про все, що для них корисне і шкідливе, радяться спільно» [7]. Науковці відзначають традиції «військової демократії» у вітчизняних практиках державотворення та ідеях державності від цього періоду [8].

З підвищенням ролі церкви як невід'ємного інституту державності підходи у європейській доктрині було суттєво наближено, адаптовано до релігійних учень, ототожнено поняття суспільної справедливості та божої милості. Це, наприклад, відображено у працях Аврелія Августина (354–430) [9], який обґрунтував догматичні принципи релігійно-етичного підходу до державних і економічних питань, що однозначно домінував у європейській доктрині до X–XI ст. [10]. Досліджуючи витoki цього історичного періоду у контексті становлення української державності, науковці вказали, що поляни, упродовж першого тисячоліття нової ери сформовані з черняхівсько-антських племен, назвали себе русинами і, створивши власну Київську державу [11], а з тим і високу етнічну самосвідомість, завершили процес українського етногенезу [12].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Науковці відмітили, що жодна подія так сильно не вплинула на історію Східної Європи взагалі, як хрещення Київської держави. Це був справжній цивілізаційний стрибок від суспільства варварського до суспільства християнського – з усіма належними наслідками майже в кожній царині суспільного життя: державній владі, політиці, економіці та культурі [13]. Факт, що київський князь Володимир прийняв 988 р. християнство з Константинополя, а не, як поляки, із Риму, також мав великий вплив на суспільство, ідеї державності, які довгий час перебували під впливом Візантійської православної цивілізації, у наслідуванні та протистоянні її ідеям [14].

Мета статті – обґрунтування результатів історіографічного аналізу поступу доктринальних положень щодо ідеї української державності, державницької доктрини.

Виклад основного матеріалу. У період консолідації української державності [15] неоціненний внесок у розвиток її державницької доктрини зробив Ярослав Мудрий (983–1054) [16]. У часи його правління орієнтація Русі на Візантію вже була вперше переосмислена. Це пов'язують зі складними процесами у межах самої Візантії та посиленням зв'язків із католицькими європейськими державами. Науковці відзначили, що точкою відліку цих

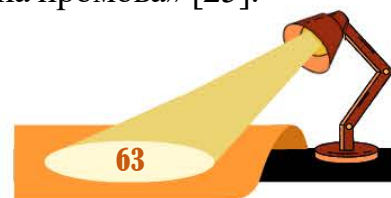
процесів можна вважати 1051 р., коли Ярослав Мудрий поставив митрополитом у Києві Іларіона Київського. У тому ж році монах Антоній заснував Києво-Печерський монастир, котрий став цитаделлю східноєвропейського православ'я [17].

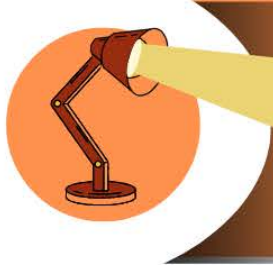
Для скріплення влади в державі та впорядкування правових та соціальних відносин укладено збірку законів – «Правду Ярослава», що становить частину вітчизняних правових норм «Руської правди». Вона є важливим історіографічним джерелом, справила значний вплив на практику розбудови інших європейських держав, зокрема на польські статuti короля Казимира III («Віслицькі статuti»), Судебник Казимира Ягеллончика (1468) і Литовські Статuti (1529, 1566, 1588).

Ярослав Мудрий заснував при Софійському соборі школу і бібліотеку. За його ініціативи почалася праця над перекладами грецьких та інших книг церковнослов'янською мовою, укладений літописний звід. Він був засновником Київської академії [18]. Як зазначено в «Історії Русів», «Ярослав Володимирович, який поширив і утвердив Християнство, уложив через обраних мужів Руські закони, заснував у Києві головну школу Богослов'я та інших красних наук з багатою, із Греції виписаною, бібліотекою» [19]. Цей прогресивний навчальний заклад став точкою відліку для розвитку українських освітніх закладів. Після розпаду Київської Русі, перенесення центру української державності до Галицького королівства, входження частини земель до складу Татарського царства (Золотої Орди) і Литви (Великого Князівства Литовського, Руського та Жемайтійського) цей навчальний заклад припинив існування. Однак неофіційно, за словами автора «Історії Русів», перейшов на нелегальне становище і переховувалася «по монастирях та печерах» [20].

Історики вважають, що саме Київська академія була відновлена митрополитом Петром Могилою як Києво-Могилянський колегіум, а згодом – академія [21]. Про період після правління Ярослава Мудрого фахівці вказують: «Поділ країни між синами в той час, коли правителі Європи, навпаки, прагнули централізувати регіони своїх держав, підпорядковуючи їх волі єдиного монарха, – виявився найжахливішою помилкою Великого князя Ярослава, призвівши до повільного занепаду Давньоукраїнської держави» [22].

Важливим історіографічним джерелом цього періоду є праці Іларіона Київського (990–1088) [23] – митрополит Київський та всієї Русі, перший митрополит русинського походження, оратор і письменник, церковно-політичний діяч України. Саме він започаткував формування Софійського гуртка книжників і став першим його представником. «Слово про Закон і Благодать» (бл. 1037 р.) [24] репрезентує державне, політичне, церковне життя Русі. Тут вміщено похвали Володимирі та Ярославу. М. Грушевський писав: «найблискучіший ораторський твір, чудова, бездоганна академічна промова» [25].

Для розвитку вітчизняної державницької доктрини в цей період вирішальне значення мало розуміння Іларіоном рівності усіх християнських народів, а Київської Русі поміж іншими державами [26]. У творі Іларіона Київського з великою шаною говориться про язичницький період нашої історії, київських князів-язичників, які розбудовували Русь, здобули їй місце серед європейських держав, підвели до усвідомлення історичної, державної необхідності прийняття християнства. Автор бере під захист язичництво, не як релігію, а як історію нашої держави. Проблема захисту від паплюження нашої державницької історії була вперше поставлена Іларіоном у XI ст. і стала основою згоди та єдності української інтелектуальної еліти на століття [27].

Вітчизняні автентичні державницькі положення відзначено високоморальними вимогами, релігійним приматом і оригінально представлено у «Повчанні» великого князя Володимира Мономаха (1053–1125) [28], якого небезпідставно вважають одним із перших засновників християнського гуманізму в Україні [29].

Фахівці вважають Володимира Мономаха винятковим прикладом державного правителя періоду феодалних усобиць. Коли європейські монархи перебували у постійній боротьбі за владу, він зміг «проявити громадянську мужність і відступитися від державного керма, хоча й мав усі шанси випередити конкурента» [30]. Як відомо, Володимир Мономах добровільно поступився владою у Києві братові Святополку й отримав її майже на двадцять років пізніше. При цьому став тоді ініціатором з'їзду князів у Любечі для об'єднання держави.

У цей же період у Києві працював Нестор Літописець (бл. 1056–1114) [31] – київський літописець та письменник-агіограф, з 1073 р. – чернець Києво-Печерського монастиря. Його «життя святих» князів Бориса і Гліба [32] й Феодосія Печерського [33] – важливі історіографічні пам'ятки. Вважається упорядником (за іншою версією автором) [34] «Повісті минулих літ». Це літописне зведення, складене в Києві в XI – на початку XII ст. лягло в основу всього наступного українського літописання [35]. Оригінал до нашого часу не зберігся, є лише списки, тобто варіанти, переписані з інших джерел [36].

Історики узагальнили, що пам'ятки державотворення доби Київської Русі творилися у трьох осередках. Перший – Софійський гурток або коло книжників Ярослава Мудрого. До нього належать сам Ярослав Мудрий, Іларіон Київський, Данило Заточник, Лука Житята, Яків Монах, Клим Смолятич та інші. Це була умовно світська школа, котра християнські категорії тлумачила у тісному зв'язку з тогочасним суспільно-політичним життям. Другий осередок – Києво-печерський монастир. До нього належать Феодосій Печерський, Кирило Турівський, Нестор Літописець та інші. Визначальною рисою їх праць є домінування церковної ідеології як основоположної у державній розбудові, конфесійної православної спрямованості.

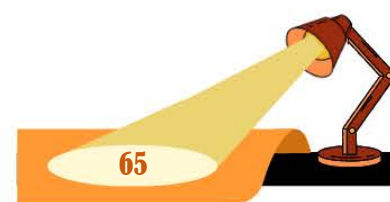

Третій осередок – Михайлівський Видубицький монастир. До нього належать Володимир Мономах, Сильвестр, автор Київського літопису та інші. Цей осередок постав у «вотчому» монастирі Мономаховичів з метою утвердження їх політики та ідеології [37].

Київська держава в цей період – могутня та багатоетнічна, її основу складала поляни-русини. Натомість околиці утворилися з переважанням інших етносів. В цей період вони вбиралися в силу, формували відмінні державницькі практики та традиції, намагалися увільнитися від влади Києва. Л. Терлецький охарактеризував повстання дальньої провінції – Новгороду проти Києва 1015–1019 рр. не тільки як боротьбу за економічну незалежність від столиці, але і як наслідок усвідомлення етнічної, культурної, світоглядної, державницької окремішності [38]. Історики відзначили, що етнічна відокремленість, відмінність державницьких ідей, поєднана з ненавистю підлеглого до зверхника, призвела до першої українсько-московської війни 1147–1151 рр., метою якої для Ю. Долгорукого було взяти гору в боротьбі з Києвом. Це спричинило руйнування Києва і його сином – А. Боголюбським, у березні 1169 р. Але, хоч після того Київ ще не один раз був нищеним і насильно підпорядкованим, він поставав з попелу, воскресав і боровся [39]. Промосковські історики не так давно придумали концепт існування древнеросійської державності за часів Київської держави з метою надання назви «Русь» північному провінційному князівству [40]. Воно довгий час перебувало у данинній залежності від Київського престолу [41], згодом – Золотої Орди.

Доба пізнього Середньовіччя на теренах України характеризується занепадом Києворуської держави. Після падіння Києва 1240 р. під навалом монголо-татар політичним і культурним центром стає Галицьке королівство [42]. Чи не найяскравішою пам'яткою державотворення цього періоду є Галицько-Волинський літопис (бл. 1255) [43]. Його найколеритніша постать – Данило Романович Галицький (1201–1264) – король Русі (1253–1264), князь Галицький, Володимирський, великий князь Київський (1239–1241), представник роду Романовичів, гілки Володимирських Мономаховичів із династії Рюриковичів.

На цьому етапі розвитку західноєвропейської доктрини державної влади, завдяки залученню практики та підходів щодо розвинутих на той час механізмів церковних структур, відбувалося формування розуміння системи державної влади, державних органів та її ефективності. Варто згадати наукові праці Фоми Аквінського (1225–1274) [44], який розглядав поняття державних механізмів у «Сумі теології» [45]. Наукові положення та державно-правові механізми на практиці тривалий час «звільнялися» від впливу релігійних положень і церковних структур. Я. Грицак зазначає, що перехід від релігійної вертикальної ідентифікації (людина – Бог) до горизонтальної (людина – людина) [46] ознаменував нові підходи до розуміння держави, державної влади та її органів.

Значна роль у цьому контексті належала працям Марсилія Падуанського (1275–1343) [47], який обґрунтував необхідність відмежування церковних структур від державної влади. Цей період розвитку західноєвропейської доктрини ознаменовано суттєвим впливом загальних ідей абсолютизації державної влади.

На наступному етапі розвитку європейської доктрини розуміння питань держави, державної влади перебували під впливом культурно-філософського руху Відродження (кінець Середньовіччя – початок Нового часу), що ґрунтувався на ідеалах гуманізму та орієнтувався на спадщину Античності. Значний вплив на розвиток наукового розуміння державної влади справила праця Нікколо Макіавеллі (1469–1527) «Державець» [48]. Цей твір вказують серед настільних книг багатьох політичних та державних діячів, зокрема імператора Карла V, гетьмана Івана Мазепи, засновників США, Наполеона [49].

На цьому етапі в європейській доктрині паралельно з державницькими положеннями формуються надзвичайно прогресивні економіко-правові наукові течії меркантилізму [50] та камералізму [51]. Фундатором камералістики вважають Мельхіора фон Осса (1506–1557) [52] і працю «Монарші обмеження» (1607). Окреслюючи цей період розвитку європейської державницької доктрини у частині камералізму варто звернути увагу і на праці Георга Обрехта (1547–1612) [53].

Розвиток вітчизняної доктрини в цей час ознаменований бездержавністю. Як писав свого часу Володимир Винниченко, «читати українську історію треба з бромом, – до того це одна з нещасних, безглузких, безпорадних історій, до того боляче, досадно, гірко, сумно перечитувати, як нещасна, зацькована, зашарпана нація тільки те й робила за весь час свого державного (чи вірніше: півдержавного) існування, що одгризалася на всі боки: од поляків, руських, татар, шведів. Уся історія – ряд, безупинний, безперервний ряд повстань, війн, пожарищ, голоду, набігів, військових переворотів, інтриг, сварок, підкопування. Чи не те саме стає тепер? Тільки хотіли жити державним життям, як починається стара історія: Москва всіма силами вп'ялась і не хоче випустити» [54].

Над пошуком і аналізом пам'яток державотворення XIV–XVI ст. титанічно трудилися І. Франко та М. Грушевський. Їхні напрацювання ще сьогодні продовжують бути орієнтиром у пошуках нових документальних свідчень боротьби у нещасливі часи бездержавності [55]. Цей період, на думку І. Франка, – «300-літній занепад усякої духовної праці ... письменство писалося, та не було ані іскри живої думки, не було зерна духовного інтересу, який би з тої механічної праці робив якесь справді живе органічне діло [56]. Подібну характеристику дав і М. Грушевський, який відзначив, що «ці віки все ще стеляться перед очима дослідника такою порожньою, безплідною пустинею, що він збентежено стає, боячись пускатися в позбавлену всяких

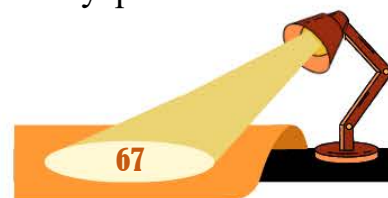

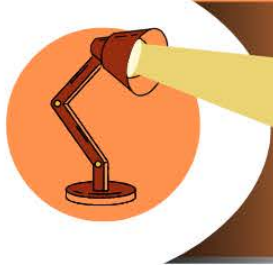
орієнтаційних знаків пусту просторинь» [57]. Водночас історик наголосив, що «при всій бідності... цей період, очевидно, був повний внутрішнього змісту. Він підготував небувалу доти напружену громадську, ідейну активність першого відродження...Ці віки були такими смутними, але не безплідними днями нашого життя!» [58].

Розвиток вітчизняних державницьких ідей у цей період пов'язують із поступом українських соціальних та політичних течій, а також формуванням наукових кіл, розвитком освітніх установ. Дослідники відзначають посилення наукових осередків у Великому князівстві Литовському, Королівстві Польському, а згодом – Речі Посполитій, до складу якої входила в цей період значна частина українських земель. Так, Краків (Польща) став осередком освіти української шляхетської і міщанської молоді. Як стверджують науковці, за неповними підрахунками, вже у XV–XVI ст. тут навчалися 800 молодих українців. Українці були також професорами й викладачами в Краківському університеті. Чимало з них та їхніх учнів відіграли згодом визначну роль в українському культурному, освітньому, науковому відродженні кінця XVI – початку XVII ст. Їх праці є важливими пам'ятками українського державотворення. Це і Павло Русин (1470–1517) [59], і один із перших представників української філософської думки Ренесансу – Станіслав Оріховський-Роксолан (1513–1566), візитівкою якого стало гасло «*Ruthenorum me esse et libenter profiteor*» – «Я русин, і охоче про це виголошую» [60]. С. Оріховський один із перших в історії західноєвропейської доктрини обрав основою осмислення державно-правових інститутів концепцію природного права, підтримав теорію суспільного договору походження держави. Перший серед українців обґрунтовував окремі елементи правової держави (верховенство права, верховенство закону, принцип поділу влади на складові, визнання держави гарантом прав і свобод людини та безумовним носієм обов'язків перед нею). У системності та глибині осмислення природного права саме український мислитель більш як на півстоліття випередив Г. Гроція, С. Пуфендорфа, яким і досі часто віддають авторство природно-правової теорії. Зважаючи на це, українська вчена О. Дуфенюк обґрунтовує позицію визнання С. Оріховського основоположником теорії природного права в Європі [61].

Значний внесок у вітчизняну доктрину зробив Севастіан (Себастьян) Фабіан Кленович (1545–1602) [63] – симпатик ідей Реформації та Русі-Роксоланії [62]. С. Кленович у поемі «Роксоланія» (1584) писав: «Знайте всі люди, що Київ в Русі важить стільки, скільки для всіх християн Рим стародавній колись» [64].

В добу бездержавності особливу консолідуючу роль для українського суспільства та державницької доктрини виконувала православна церква, яка тривалий час зберігала вплив не лише на теренах Литовської держави, а й на українських землях, захоплених Польщею [65]. Значний внесок у розвиток

вітчизняної державницької доктрини зробив Єлисей Плетенецький (бл.1550–1624) [66]. Він згуртував найвидатніших тогочасних релігійних, громадських і освітніх діячів. Серед них енциклопедист і філолог, ієромонах Павло (Памво) Беринда. До 1616 р. він працював у Львівській братській друкарні, але потім Є. Плетенецький запросив його особисто для роботи над «Анфологіоном» [67]. До лаврського інтелектуального кола належали також: богослов Лаврентій Зизаній; митрополит Київський і Галицький Петро Могила та інші. Книги, що їх друкували в київській лаврській типографії, стали популярними у багатьох тогочасних державах.

Значну роль у збереженні ідеї української державності та розвитку її доктрини відігравали в цей час українські князівські роди: Острозькі, Заславські, Збараські, Потоцькі, Тичинські, Рожинські, Вишневецькі, Дубровицькі, Гольшанські, Чорторійські, Корецькі і «легіони менших родів» [68] які проводили доволі незалежну політику. Засновником роду Острозьких вважають князя Данила Острозького, який у 1341 р. був учасником повстання проти польського короля Казимира III і збудував замок в Острозі [69]. Вагомий вклад у розвиток вітчизняних положень про державу і державну владу здійснили діячі Острозького культурного центру, який було створено 1576 р. за ініціативою українського політичного діяча і магната, київського воєводи, сенатора Речі Посполитої – Василя-Костянтина Острозького (1526–1608) [70]. Примітно, що він був головою Київського воєводства протягом 49 р. Прихильник православ'я, К. Острозький боровся проти колонізації українських земель, насадження католицизму та уніатства. Вважав, що для успішного розвитку українського народу необхідне поширення освіти і науки. Відкрив школи у Турові, Володимир-Волинському, Луцьку, Острозі, Дермані тощо. Найбільше значення мала Острозька школа, яка перетворилася на центр розвитку освіти і науки. Для забезпечення шкіл навчальними посібниками в Острозі та Дермані (Рівненська обл.) були організовані друкарні, в яких вийшли «Острозька Біблія», «Грамматика слов'янська» Лаврентія Зизанія [71], «Грамматика слов'янська» Мелетія Смотрицького [72] тощо. Для створення друкарні К. Острозький запросив переслідуваного друкаря Івана Федорова [73]. В різний час в Острозькій школі працювали відомі українські діячі: Христофор Філалет, Клірик Острозький, Дем'ян Наливайко, Іван Вишенський (до переїзду на Афон) та представники православної церкви з інших країн, наприклад Кирило Лукаріс. Серед діячів Острозького культурного центру слід відмітити роботу Герасима Смотрицького (пом. 1594) [74]. Разом з І. Федоровим він видав «Острозьку Біблію», до якої написав передмову і віршовану посвяту князю Острозькому. Визначним історіографічним джерелом є його «Ключ царства небесного» (1587). Відомий полеміст Іван Вишенський (бл. 1545–1630) проголошував ідеї соціальної рівності, викривав православне духовенство, польських та українських феодалів-кріпосників [75]. Про І. Вишенського

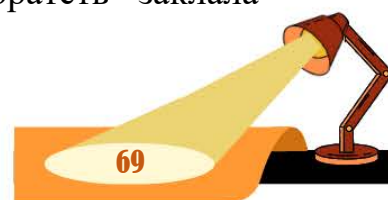
написав І. Франко: «І ось він перший у нашім краю різко та сміло підніс голос в обороні того бідного робочого люду, показуючи панам і владикам, що той мужик – їх брат, а не просто робоча худоба, що він радується і терпить, як чоловік, і хоче жити, як чоловік» [76].

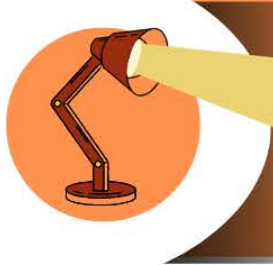
Слід відзначити також Івана (Йова) Борецького (1560–1631), митрополита Київського, Галицького і всієї Русі (1620–1631), ректора Львівської братської школи, першого ректора Київської братської школи. Він послідовно виступав за демократизацію освіти, як прихильник не конфесійної, а широкої народної освіти. В умовах посиленого наступу на ідеї української державності Речі Посполитої, І. Борецький гуртував на наради світських і духовних православних, виступав на козацьких радах (заслужив славу «козацького митрополита»), писав листи до впливових магнатів, полемічні твори. Доводив, що населення українських земель має історичні права на власну державу і церкву: «Ми громадяни своєї землі, добре і чесно в домах шляхетних уроджені, в ній осідок і оселі свої маємо... і взяли ми лише те, що нам предки наші заповідали» («Протестація»).

Значну роль у розвитку вітчизняних положень про державу, державну владу в цей період відіграла діяльність Львівського братства (бл. 1439 р. – 1788), ініціаторами заснування якого були середньозаможні купці та ремісники Юрій та Іван Рогатинці, Іван та Дмитро Красовські та ін. Його учасники намагалися створити у Львові міське самоврядування, незалежне від влади Речі Посполитої. Коштом Львівського братства утримувалися Львівська братська друкарня та Львівська братська школа. Однією з відомих громадських організацій згодом стало і Київське братство – осередок православних міщан Києва. Як інші українські міські братства, ставило своїм завданням боротьбу проти полонізації. Вже у 1632 р. Київську братську школу об'єднано зі школою Києво-Печерської Лаври у майбутню Києво-Могилянську академію.

Міські братства брали активну участь у громадсько-політичному та культурному житті, розвивали освіту і науку. Їх члени виступали на захист громадянських прав, налагоджували взаємодопомогу, в разі потреби надавали позики, для непрацездатних відкривали притулки. Все це стало автентичною основою вітчизняного інституту місцевого самоврядування.

Отже, вітчизняні положення про державу і державну владу на цьому етапі формувалися у нерозривній єдності із загальноєвропейською доктриною і сутнісно її збагатили. Визначальною у їх формуванні була діяльність просвітницьких осередків Києво-Печерської Лаври, Острозького культурного центру зі школами в Турові, Володимир-Волинському, Луцьку, Острозі, Дермані тощо. Цей період позначено сутнісним впливом релігійних догматів на вітчизняні положення про державу і державну владу. Хоча у західноєвропейській доктрині їх було вже значною мірою розмежовано. Діяльність Львівського, Київського та інших міських братств заклала

фундаментальні основи для формування автентичного вітчизняного інституту місцевого самоврядування.

Значною суспільною силою в Україні цього періоду була родова аристократія (князі, магнати, шляхта), яка за часів бездержавності відіграла роль суттєвого контрасиміляційного чинника. На кінець XVI ст. Україна втратила майже увесь князівський провід, який донедавна був підмурівком української спільноти. Українські мислителі сприйняли це як катастрофу. Мелетій Смотрицький у «Треносі» (1610 р.) оплакував відступництво, перелічував втрати українського народу так: «Якщо існує правдива Русь, яка має бути..., бо ж не вироджується зі своєї крові той, хто віру міняє. Хто з руського народу римську віру приймає, не стає ж одразу іспанцем чи італійцем, а залишається русином шляхетним». Однак, самобутню ідею української державності було збережено зусиллями нового носія – козацтва.

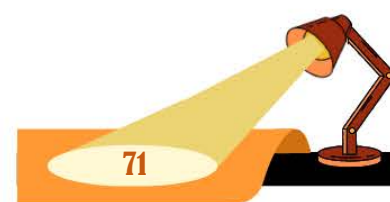
Література:

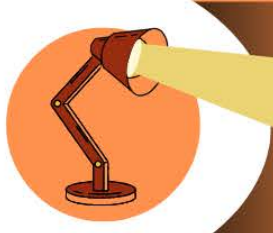
- 1.Августин Аврелій. *Філософський енциклопедичний словник*. / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ: Ін-т філософії імені Григорія Сковороди НАН України; Абрис, 2002. С. 6.
- 2.«Анфологiон», або «Антологiон». Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. Київ: ВЦ «Академія», 2007. С. 55.
- 3.Амельченко Н. Августин Аврелій. *Політична енциклопедія*. / редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2011. С. 8.
- 4.Бабич С. Творчість Мелетія Смотрицького у контексті раннього українського бароко: монографія / за ред. Б. Криси. Львів: Свічадо, 2008. 180 с.
- 5.Білоус П. Іван Вишенський: проблема символічної біографії. *Волинь філологічна: текст і контекст*. 2015. Вип. 19. С. 12–30.
- 6.Борецький І. Протестація і благочестива юстифікація. URL: <http://litopys.org.ua/suspil/sus46.htm>.
- 7.Вечерський В. Українські монастирі. Київ; Харків: Наш час, 2008. 400 с.
- 8.Вілкул Т. Л. Сказаніє і страсть і похвала святим Борису та Глібу. *Енциклопедія історії України: У 10 т.* / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ: Наукова думка, 2012. Т. 9. С. 593.
- 9.Войтович Л. 3. Династія Рюриковичів. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.). Львів: Ін-т українознавства, 2000. 649 с.
- 10.Ворончук І. Острозький Василь-Костянтин Костянтинович. *Енциклопедія історії України: У 10 т.* Т. 7. 2010. С. 690–691.
- 11.Галицько-Волинський літопис: текстологія / НАН України Інститут історії України; за ред. О. П. Толочка; Київ: Академперіодика, 2020. 929 с.
- 12.Грицак Я. Подолати минуле: глобальна історія України. Київ: Портал, 2022. 416 с.
- 13.Грушевський М. Історія української літератури: У 6 т. URL: <http://litopys.org.ua/hrushukr/hrushe.htm>.
- 14.Дзюба О. М. Кльонович Себастьян-Фабіан. *Енциклопедія історії України: У 10 т.* Т. 4. 2007. С. 357.
- 15.Дуфенюк О. М. Філософсько-правова спадщина С. Оріховського: феномен професіоналізму правоохоронця: дис. ... канд. юрид. н.: 12.00.12. Львів: Львівський держ. ун-т внутрішніх справ, 2007. 223 с.

16. Енциклопедія Трипільської цивілізації / Н. Б. Бурдо та ін.; гол. ред. М. Ю. Відейко. Т. 1. Кн. 1. Київ: ТОВ «Укрполіграфмедіа», 2004. 703 с.
17. Іванов В. М. Історія держави і права України: підруч. Київ: МАУП, 2007. 552 с.
18. Іларіон Київський. Слово про Закон і Благодать. *Києворуська держава: суспільно-політична і художня спадщина доби Середньовіччя (X–XIII ст.). Україна: антологія пам'яток державотворення X–XX ст.*: У 10 т. Т. 1. С. 114–131.
19. Іларіон Київський. *Філософський енциклопедичний словник* / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ: Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України; Абрис, 2002. С. 237.
20. Ісаєвич Я. Д. Зизаній (Кукіль-Тустановський) Лаврентій Іванович. *Енциклопедія історії України*: У 10 т. Т. 3. 2005. С. 355.
21. Ісаєвич Я. Д. Історія української культури: Братства та їхні школи. Шкільництво уніатів. URL: <http://litopys.org.ua/istkult2/ikult237.htm>.
22. Ісаєвич Я. Львівське братство, Свято-Успенське ставропігійське братство у Львові, Львівська ставропігія. *Енциклопедія історії України*: У 10 т. Т. 6. 2009. С. 349.
23. Історія держави і права України: курс лекцій / В. М. Щербатюк (кер. авт. кол.), П. П. Захарченко, О. В. Кузьминець та ін.; за ред. В. М. Щербатюка. Київ: Фенікс, 2018. 496 с.
24. Історія русів / пер. В. Давиденко; ред. та вступ. ст. О. Оглоблин. Нью-Йорк: Вісник ООЧСУ, 1956. 346 с. URL: https://web.archive.org/web/20201111054631/http://irbis-nbuv.gov.ua/E_LIB/PDF/ukr0000283.pdf.
25. Капраль М. Брати Рогатинці – старійшини Львівського Успенського братства. *Україна в минулому*. 1992. Вип. 2. С. 50–60.
26. Києворуська держава: суспільно-політична і художня спадщина доби Середньовіччя (X–XIII ст.). *Україна: антологія пам'яток державотворення X–XX ст.*: У 10 т. / редкол. І. М. Дзюба та ін.; упор. О. Сліпушко. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2009. Т. 1. 440 с.
27. Київська Академія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Київська_Академія.
28. Кленович Себастьян. Роксоланія / укр. перек. 1584. URL: <http://litopys.org.ua/suspil/sus10.htm>.
29. Кленович Севастьян Фабіан. *Філософський енциклопедичний словник*. 2002. С. 284.
30. Колич О. Філософсько-правові ідеї Івана Вишенського. *Науковий вісник Львівської комерційної академії*. Сер. юридична. 2015. Вип. 2. С. 43–51;
31. Костенко І., Халупа І. Як Московія стала Росією? До 300-ліття «викрадення» назви українського народу. *Радіо Свобода*. 2021. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-rus-i-moskoviya/31521000.html>.
32. Котляр М. Ф. Йордан та його твір «Getica». *Енциклопедія історії України*: У 10 т. Т. 3. 2005. С. 655.
33. Котляр М. Ф. Нестор. *Енциклопедія історії України*: У 10 т. Т. 7. 2010. С. 380.
34. Котляр М. Ф. Ярослав Володимирович Мудрий. *Малий словник історії України* / відпов. ред. В. А. Смолій. Київ: Либідь, 1997. 464 с.
35. Котляр М. Ф. Ярослав Мудрий, Ярослав-Георгій Володимирович. *Енциклопедія історії України*: У 10 т. Т. 10. 2013. С. 760.
36. Котляр М. Ф., Плахонін А. Г. Повчання Володимира Мономаха. *Енциклопедія історії України*: У 10 т. Т. 8. 2011. С. 289.
37. Лукаріс Кирило. *Українська мала енциклопедія*: 16 кн. у 8 т. / Є. Онацький. Накладом Адміністрації УАПЦ в Аргентині. Буенос-Айрес, 1959. Т. 3. Кн. 5. С. 636.
38. Мак'явеллі Нікколо. Державець. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Державець_\(книга\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Державець_(книга)).

- 39.Малюк Л. П., Варипаєв О. М., Зіолковська А. В. Сервісологія та сервісна діяльність: навч. посіб. Харків: ХДУХТ, 2009. 211 с.
- 40.Мицик Ю. Смотрицький Герасим Данилович. *Енциклопедія історії України: У 10 т. Т. 9.* 2012. С. 675–676.
- 41.Смотрицький Герасим. *Філософський енциклопедичний словник.* 2002. С. 590.
- 42.Нагребельний В. П. Меркантилізм. *Юридична енциклопедія: В 6 т. / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін.* Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2001. Т. 3. С. 616.
- 43.Наливайко Дем'ян. *Філософський енциклопедичний словник.* 2002. С. 405.
- 44.Німчук В. «Повчання» Володимира Мономаха початку XI ст. у списку 1377 р. *Хрестоматія з історії української мови X–XIII ст.ст.* / НАН України. Інститут української мови. Київ, Житомир: Полісся, 2015. С. 150–155.
- 45.Оріховський Станіслав. *Філософський енциклопедичний словник.* 2002. С. 454.
- 46.Пасічник І. Борецький Іван (Іов). *Острозька академія: історія та сучасність культурно-освітнього осередку: енциклопедичне видання / редкол.: Ігор Пасічник (голова редкол.) та ін.; Нац. ун-т «Острозька академія». Острог: Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2019. С. 131–141.*
- 47.Петров В. Матеріальна культура. Пережитки передісторичної матеріальної культури. Скотарство. Хліборобство. Ремесло. Оброблення металю. Осадництво. *Енциклопедія українознавства. Загальна частина.* Мюнхен, Нью-Йорк, 1949. Т. 1. С. 200–228.
- 48.Плетенецький Єлисей. *Українська мала енциклопедія: 16 кн.: у 8 т. Т. 6.* Кн. 11. 1963. С. 1397.
- 49.Повість врем'яних літ: літопис (за Іпатським списком) / пер. з давньоруської, післяслово, комент. В. В. Яременка. Київ: Рад. письменник, 1990. 558 с. URL: <http://litopys.org.ua/pvlyar/yar.htm>.
- 49.Повість Нестора Літописця – перша написана історія України. *Радіо Свобода.* 2021. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30934082.html>.
- 50.Поліщук Л. С. Меркантилізм. *Українська дипломатична енциклопедія: У 2 т. / редкол.: Л. В. Губерський (голова) та ін.* Київ: Знання України, 2004. Т. 2. 812 с.
- 51.Прозорова Н. С. Августин. *Юридична енциклопедія: В 6 т. Т. 1.* 1998. С. 14
- 52.Прокопій. *Українська мала енциклопедія: 16 кн. у 8 т. Т. 6.* Кн. 12. 1963. С. 1511.
- 53.Ренесанс ідеї української державності (XIV–XVI ст.). *Україна: антологія пам'яток державотворення X–XX ст.: У 10 т. / редкол. І. М. Дзюба та ін.; упор. В. Литвинов.* Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. Т. 2. 616 с.
- 54.Ричка В. Феодосій Печерський. *Енциклопедія історії України: У 10 т. Т. 10.* 2013. С. 285.
- 55.Сас П. М. Українсько-польський мислитель доби Відродження Станіслав Оріховський: на шляху до історизму нового часу. *Український історичний журнал.* 1991. Вип. 1 (№ 359). С. 87–98.
- 56.Сас П. Смотрицький Мелетій. *Енциклопедія історії України: У 10 т. Т. 9.* 2003. С. 676–677.
- 57.Святий Августин. Сповідь / пер. з лат. Ю. Мушака. 3-є вид. Київ: Основи, 1999. 319 с.
- 58.Скрипнюк О. В. Марсилій Падуанський. *Юридична енциклопедія: В 6 т. Т. 3.* 2001. С. 587.
- 59.Станіслав Оріховський. Твори. Київ: Дніпро, 2004. 672 с.
- 60.Сушинський Б. І. Князі та полководці Стародавньої України. Одеса: «Видавничий Дім ЯВФ», 2005. 512 с.

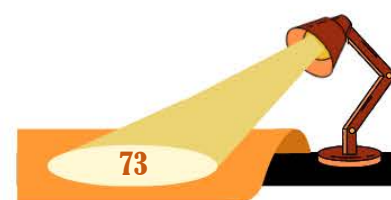

61. Терлецький Л. Етногенез українського народу. Львів: ПП «Інтелект-бізнес», 2007. 632 с.
62. Тимошенко В. І., Яроцький П. Л. Канонічне право. *Юридична енциклопедія*: В 6 т. Т. 3. 2001. С. 33.
63. Толочко О. П. Повість временних літ. *Енциклопедія історії України*: У 10 т. Т. 8. 2011. С. 280.
64. Тома Аквінський. *Філософський енциклопедичний словник*. 2002. С. 643.
65. Тофтул М. Г. Фома Аквінський. *Сучасний словник з етики*. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 416 с.
66. Ухач В. З. Історія держави і права України: навч. посіб. (конспекти лекцій). Тернопіль: Вектор, 2011. С. 24–28.
67. Фаст О. О. Внесок Фоми Аквінського у формування концепції верховенства права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Сер. Право. 2017. № 43 (1). С. 44–47.
68. Франко І. Історія української літератури. Ч. 1. Від початків українського письменства до Івана Котляревського. *Зібрання творів*: У 50 т. Київ, 1983. Т. 40. 560 с.
69. Шевченко А. Є., Кудін С. В. Історія держави і права України: навч.-методич. посіб. Вінниця: ТОВ «Твори», 2020. 688 с.
70. Шилов Ю. Доскітські цивілізації Подніпров'я. *Космос древньої України*. 1992. С. 109–110.
71. Ярослав Мудрий. *Історія війн і збройних конфліктів в Україні: Енциклопедичний довідник* / авт.-упор.: О. І. Гуржій та ін. Київ: Вид-во гуманітарної літератури, 2004. С. 509.
72. Aquinas Thomas. *The Summa Theologica*. New York: Benziger Bros. Edition, 1947. URL: <http://www.ccel.org/a/aquinas/summa/TP/TP040.html>.
73. Cytowska M. Pawel z Krosna (Procler, Procler, Paulus Crosnensis Ruthenus). *Polski Słownik Biograficzny*. Wrocław; Warszawa; Krakow; Gdansk: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1980. T. 25/2. S. 385.
74. Obrecht Georg. *Fünff Vnderschiedliche Secreta Politica*. Straßburg. 1617. URL: https://www.deutschestextarchiv.de/book/show/obrecht_secreta_1617.
75. Osse Melchior von. URL: https://opac.vatlib.it/auth/detail/495_67812.
76. Osse Melchior von. URL: https://opac.vatlib.it/auth/detail/495_67812.

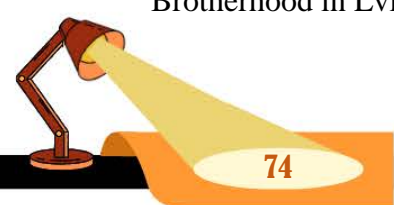
References:

1. Shynkaruk V. I. (Ed.). (2002). *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk*. [Philosophical encyclopedic dictionary]. Avhustyn Avrelii – Aurelius Augustine. Kyiv: In-t filosofii imeni Hryhoriia Skovorody NAN Ukrainy; Abrys. pp. 6. [in Ukrainian].
2. Hromiaka R. T., Kovaliva Yu. I., Teremka V. I. (Ed.). (2007). *Literaturoznavchyi slovnyk-dovidnyk*. [Literary dictionary-reference]. «Anfolohion», abo «Antolohion» – «Anfologion» or «Anthologion». Kyiv: VTs «Akademiia». pp. 55. [in Ukrainian].
3. Levenets Yu., Shapoval Yu. (Ed.). (2011). *Politychna entsyklopediia*. [Political encyclopedia]. Amelchenko N. Avgustyn Avrelii – Aurelius Augustine. Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo, pp. 8. [in Ukrainian].
4. Babych S. (2008). *Tvorchist Meletiiia Smotrytskoho u konteksti rannoho ukrainskoho baroko: monohrafiia* [The artist Meletiya Smotritskoho in the context of the early Ukrainian baroque: a monograph]. Krysy B. (Ed.). Lviv: Svichado, 180 p. [in Ukrainian].
5. Bilous P. (2015). *Ivan Vyshenskyi: problema symvolichnoi biohrafii*. [Ivan Vyshensky: the problem of symbolic biography]. *Volyn filolohichna: tekst i kontekst – Philological Volyn: text and context*. Vol. 19. pp. 12–30. [in Ukrainian].

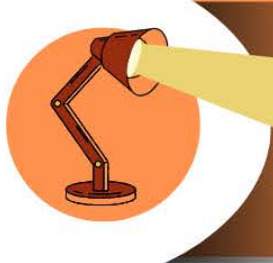
6. Boretskyi I. (1621). Protestatsiia i blahochestyva yustyfikatsiia – Protest and pious justification. URL: <http://litopys.org.ua/suspil/sus46.htm>. [in Ukrainian].
7. Vecherskyi V. (2008). *Ukrainski monastyri*. [Ukrainian monasteries]. Kyiv; Kharkiv: Nash chas. 400 p. [in Ukrainian].
8. Smolii V. A. (Ed.). (2012). *Entsyklopediia istorii Ukrainy: U 10 t.* [Encyclopedia of the history of Ukraine: In 10 vol.]. Vilkul T. L. Skazaniie i strast i pokhvata sviatym Borysu ta Hlibu – Narrative to Saints Boris and Hleb. Kyiv: Naukova dumka, Vol. 9. pp. 593. [in Ukrainian].
9. Kniazivski dynastii Skhidnoi Yevropy (kinets IX – pochatok XVI st.). [Princely dynasty of Eastern Europe (end of the 9th - beginning of the 17th century)] (2002). Voitovych L. Z. *Dynastiia Riurykovykhiv – Riurikovych dynasty*. Lviv: In-t ukrainoznavstva. 649 p. [in Ukrainian].
10. Smolii V. A. (Ed.). (2010). *Entsyklopediia istorii Ukrainy: U 10 t.* [Encyclopedia of the history of Ukraine: In 10 vol.]. Voronchuk I. Ostrozkyi Vasyl-Kostiantyn Kostiantynovych – Vasyl-Kostyantyn Kostyantynovich of Ostrog. Vol. 7. pp. 690–691. [in Ukrainian].
11. Tolochko O. P. (Ed.). (2020). *Halytsko-Volynskyi litopys: tekstolohiia* [Halitsko-Volyn chronicle: textology]. Kyiv: Akademperiodyka. 2020. 929 p. [in Ukrainian].
12. Hrytsak Ya. (2022). *Podolaty mynule: hlobalna istoriia Ukrainy* [Overcoming the past: a global history of Ukraine]. Kyiv: Portal, 2022. 416 p. [in Ukrainian].
13. Hrushevskyi M. *Istoriia ukrainskoi literatury: 6 t.* [History of Ukrainian literature: 6 Vol.]. URL: <http://litopys.org.ua/hrushukr/hrushe.htm>. [in Ukrainian].
14. Smolii V. A. (Ed.). (2007). *Entsyklopediia istorii Ukrainy: 10 t.* [Encyclopedia of the history of Ukraine: 10 Vol.]. Dziuba O. M. Klonovych Sebastian-Fabian – Klyonovich Sebastian-Fabian. Vol. 4. pp. 357. [in Ukrainian].
15. Dufeniuk O. M. (2007). *Filosofsko-pravova spadshchyna S. Orikhovskoho: fenomen profesionalizmu pravookhorontsia: dys.* [Philosophical and legal heritage of S. Orikhovskoho: the phenomenon of professionalism of a law enforcement officer: diss.]. Lviv: Lvivskiy derzh. un-t vnutrishnikh sprav. 223 p. [in Ukrainian].
16. Videiko. M. Yu., Burdo N. B. (Ed.). (2004). *Entsyklopediia Trypilskoi tsyvilizatsii* [Encyclopedia of Trypil civilization] / Vol. 1. Book 1. Kyiv: TOV «Ukrpolihrafmedia», 703 p. [in Ukrainian].
17. Ivanov V. M. (2007). *Istoriia derzhavy i prava Ukrainy*. [History of the state and law of Ukraine]. Kyiv: MAUP, 552 p. [in Ukrainian].
18. Dziuba I. M. (Ed.). (2009). *Ukraina: antolohiia pamiatok derzhavotvorennia 10–20 st.: 10 t.* [Ukraine: an anthology of monuments of statehood in the 10th and 20th centuries: 10 Vol.]. Vol. 1: *Kyievoruska derzhava: suspilno-politychna i khudozhnia spadshchyna doby Serednovichchia (10–13 st.)*. [The Kyiv Rus state: social, political and artistic heritage of the Middle Ages (10th–13th centuries)]. Ilarion Kyivskiy. Slovo pro Zakon i Blahodat – A word about Law and Grace. pp. 114–131. [in Ukrainian].
19. Shynkaruk V. I. (Ed.). (2002). *Filosofskiy entsyklopedychnyi slovnyk*. [Philosophical encyclopedic dictionary]. Ilarion Kyivskiy. Kyiv: Instytut filosofii imeni Hryhorii Skovorody NAN Ukrainy; Abrys. pp. 237. [in Ukrainian].
20. Smolii V. A. (Ed.). (2005). *Entsyklopediia istorii Ukrainy: 10 t.* [Encyclopedia of the history of Ukraine: 10 Vol.]. Isaievych Ya. D. Zyzanii (Kukil-Tustanovskyi) Lavrentii Ivanovych. Vol. 3. pp. 355. [in Ukrainian].
21. Isaievych Ya. D. *Istoriia ukrainskoi kultury: Bratstva ta yikhni shkoly. Shkilnytstvo uniativ*. [History of Ukrainian culture: Brotherhoods and their schools. Schooling of the Uniates]. URL: <http://litopys.org.ua/istkult2/ikult237.htm>. [in Ukrainian].
22. Smolii V. A. (Ed.). (2009). *Entsyklopediia istorii Ukrainy: 10 t.* [Encyclopedia of the history of Ukraine: 10 Vol.]. Isaievych Ya. Lvivske bratstvo, Sviato-Uspenske stavropihiiske bratstvo u Lvovi, Lvivska stavropihiia – Lviv Brotherhood, Holy Assumption Stavropigyian Brotherhood in Lviv, Lviv Stavropigyia. Vol. 6. pp. 349. [in Ukrainian].

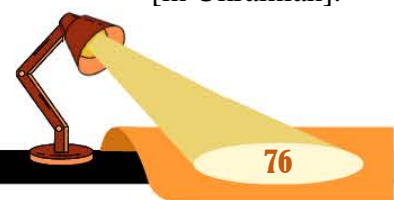

23. Shcherbatiuk V. M. (Ed.). (2018). *Istoriia derzhavy i prava Ukrainy: kurs lektsii* [History of the state and law of Ukraine: a course of lectures]. Kyiv: Feniks, 2018. 496 p. [in Ukrainian].
24. Ohloblyn O. (Ed.). (1956). *Istoriia rusiv*. New York: Visnyk OOChSU, 346 p. URL: https://web.archive.org/web/20201111054631/http://irbis-nbuv.gov.ua/E_LIB/PDF/ukr0000283.pdf. [in Ukrainian].
25. Kapral M. (1992). *Braty Rohatyntsi – stariishyny Lvivskoho Uspenskoho bratstva*. [The Rohatynsi brothers are elders of the Lviv Dormition brotherhood]. *Ukraina v mynulomu – Ukraine in the past*. Vol. 2. pp. 50–60. [in Ukrainian].
26. Dziuba I. M. (Ed.). (2009). *Ukraina: antolohiia pamiatok derzhavotvorennia 10–20 st.: 10 t.* [Ukraine: an anthology of monuments of statehood in the 10th and 20th centuries: 10 Vol.]. Vol. 1: *Kyievoruska derzhava: suspilno-politychna i khudozhnia spadshchyna doby Serednovichchia (10–13 st.)*. [The Kyiv Rus state: social, political and artistic heritage of the Middle Ages (10th–13th centuries)]. Kyiv: Vyd-vo Solomii Pavlychko «Osnovy». 440 p. [in Ukrainian].
27. *Kyivska Akademiia*. [Kyiv Academy]. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Kyivska_Akademiia.
28. Klenovych Sebastian. (1584). *Roksolaniia*. URL: <http://litopys.org.ua/suspil/sus10.htm>. [in Ukrainian].
29. Shynkaruk V. I. (Ed.). (2002). *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk*. [Philosophical encyclopedic dictionary]. Klenovych Sebastian Fabian. Kyiv: Instytut filosofii imeni Hryhoriia Skovorody NAN Ukrainy; Abrys. pp. 284. [in Ukrainian].
30. Kolych O. (2015). *Filosofsko-pravovi idei Ivana Vyshenskoho*. [Philosophical and legal ideas of Ivan Vishenskoho]. *Naukovyi visnyk Lvivskoi komertsiinoi akademii – Scientific Bulletin of the Lviv Commercial Academy*. Vol. 2. pp. 43–51. [in Ukrainian].
31. Kostenko I., Khalupa I. (2021). *Yak Moskoviiia stala Rosiieiu? Do 300-littia «vykradennia» nazvy ukrainskoho narodu*. [How did Muscovy become Russia? To the 300th anniversary of the "abduction" of the name of the Ukrainian people]. *Radio Svoboda*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-rus-i-moskoviya/31521000.html>. [in Ukrainian].
32. Smolii V. A. (Ed.). (2005). *Entsyklopediia istorii Ukrainy: 10 t.* [Encyclopedia of the history of Ukraine: 10 Vol.]. Kotliar M. F. *Yordan ta yoho tvir «Getica» – Yordan and his work "Getitsa"*. Vol. 3. pp. 655. [in Ukrainian].
33. Smolii V. A. (Ed.). (2010). *Entsyklopediia istorii Ukrainy: 10 t.* [Encyclopedia of the history of Ukraine: 10 Vol.]. Kotliar M. F. Nestor. Vol. 7. pp. 380. [in Ukrainian].
34. Smolii V. A. (Ed.). (1997). *Malyi slovnyk istorii Ukrainy*. [A small dictionary of the history of Ukraine]. Kotliar M. F. Yaroslav Volodymyrovych Mudryi. Kyiv: Lybid, 464 p. [in Ukrainian].
36. Smolii V. A. (Ed.). (2011). *Entsyklopediia istorii Ukrainy: 10 t.* [Encyclopedia of the history of Ukraine: 10 Vol.]. Kotliar M. F., Plakhonin A. H. *Povchannia Volodymyra Monomakha – Teachings of Volodymyr Monomakh*. Vol. 8. pp. 289. [in Ukrainian].
37. Onatskyi Ye. (1959). *Ukrainska mala entsyklopediia: 16 books in 8 vol.* [Ukrainian small encyclopedia: 16 books in 8 vol.]. Lukaris Kyrylo. Arhentyna: Buenos-Aires. Vol. 3. Book 5. pp. 636. [in Ukrainian].
38. Makiavelli Nikkolo. *Derzhavets*. [The Prince]. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Derzhavets_\(knyha\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Derzhavets_(knyha)). [in Ukrainian].
39. Maliuk L. P., Varypaiev O. M., Ziolkovska A. V. (2009). *Servisohiia ta servisna diialnist: navch. posib*. [Servisology and service activities: education. manual]. Kharkiv: KhDUKht. 211 p. [in Ukrainian].
40. Smolii V. A. (Ed.). (2012). *Entsyklopediia istorii Ukrainy: 10 t.* [Encyclopedia of the history of Ukraine: 10 Vol.]. Mytsyk Yu. Smotrytskyi Herasym Danylovych. Vol. 9. pp. 675–676. [in Ukrainian].

41. Shynkaruk V. I. (Ed.). (2002). *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk*. [Philosophical encyclopedic dictionary]. Smotrytskyi Herasym. Kyiv: Instytut filosofii imeni Hryhoriia Skovorody NAN Ukrainy; Abrys. pp. 590. [in Ukrainian].
42. Shemshuchenko Yu. S. (Ed.). (2001). *Yurydychna entsyklopediia*: 6 t. [Legal encyclopedia: 6 Vol.]. Nahrebelnyi V. P. Merkantylizm – Mercantilism. Kyiv: Ukrainska entsyklopediia im. M. P. Bazhana. Vol. 3. pp. 616. [in Ukrainian].
43. Shynkaruk V. I. (Ed.). (2002). *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk*. [Philosophical encyclopedic dictionary]. Nalyvaiko Demian. Kyiv: Instytut filosofii imeni Hryhoriia Skovorody NAN Ukrainy; Abrys. pp. 405. [in Ukrainian].
44. *Khrestomatiia z istorii ukrainskoi movy X–XIII st.st.* [Textbook on the history of the Ukrainian language of the 10th–13th centuries]. (2015). Nimchuk V. «Povchannia» Volodymyra Monomakha pochatku XI st. u spysku 1377 r. – «Povchannia» Volodymyra Monomakha XI cent. List of 1377. Kyiv, Zhytomyr: NAN Ukrainy. Instytut ukrainskoi movy; Polissia, pp. 150–155. [in Ukrainian].
45. Shynkaruk V. I. (Ed.). (2002). *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk*. [Philosophical encyclopedic dictionary]. Orikhovskiy Stanislav. Kyiv: Instytut filosofii imeni Hryhoriia Skovorody NAN Ukrainy; Abrys. pp. 454. [in Ukrainian].
46. Pasichnyk I. (Ed.). (2019). *Ostrozka akademiia: istoriia ta suchasnist kulturno-osvitnoho oseredku: entsyklopedychne vydannia* [Ostroh Academy: history and modernity of the cultural and educational center: encyclopedic reference]. Boretskyi Ivan (Iov). Ostroh: Vyd-vo Nats. un-tu «Ostrozka akademiia». pp. 131–141. [in Ukrainian].
47. *Entsyklopediia ukrainoznavstva. Zahalna chastyna.* (1949). [Encyclopedia of Ukrainian Studies. General part]. Petrov V. Materiialna kultura. Perezhytky peredistorychnoi materiialnoi kultury. Skotarstvo. Khliborobstvo. Remeslo. Obroblennia metaliu. Osadnytstvo – Material culture. Relics of prehistoric material culture. Cattle breeding Husbandry. Craft. Metal processing. Settlement. Munich, New York, Vol. 1. pp. 200–228. [in Ukrainian].
48. Onatskyi Ye. (Ed.). (1963). *Ukrainska mala entsyklopediia*: 16 books in 8 vol. [Ukrainian small encyclopedia: 16 books in 8 vol.]. Pletenetskyi Yelysei. Arhentyna: Buenos-Aires. Vol. 6. book 11. pp. 1397. [in Ukrainian].
49. Povist vremianykh lit: litopys (za Ipatskym spyskom). (1990). [The story of medieval years: chronicle (according to the Ipatsky list)]. Trans. V. V. Yaremenka. Kyiv: Rad. pysmennyk. 558 pp. URL: <http://litopys.org.ua/pvlyar/yar.htm>. [in Ukrainian].
50. Povist Nestora Litopystsia – persha napysana istoriia Ukrainy. [The story of Nestor the Chronicler is the first written history of Ukraine]. (2021). *Radio Svoboda*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30934082.html>. [in Ukrainian].
51. Huberskyi L. V. (Ed.). (2004). *Ukrainska diplomatychna entsyklopediia*: 2 t. [Ukrainian diplomatic encyclopedia: 2 Vol.]. Polishchuk L. S. Merkantylizm. Kyiv: Znannia Ukrainy. Vol. 2. 812 p. [in Ukrainian].
52. Shemshuchenko Yu. S. (Ed.). (1999). *Yurydychna entsyklopediia*: 6 t. [Legal encyclopedia: 6 Vol.]. Prozorova N. S. Avhustyn. Kyiv: Ukrainska entsyklopediia im. M. P. Bazhana. Vol. 1. pp. 14. [in Ukrainian].
53. Onatskyi Ye. (Ed.). (1963). *Ukrainska mala entsyklopediia*: 16 books in 8 vol. [Ukrainian small encyclopedia: 16 books in 8 vol.]. Prokopii. Vol. 6. book 12. pp. 1511. [in Ukrainian].
54. Dziuba I. M. (Ed.). (2008). *Ukraina: antolohiia pamiatok derzhavotvorennia 10–20 st.*: 10 t. [Ukraine: an anthology of monuments of statehood in the 10th and 20th centuries: 10 Vol.]. Vol. 2: Renesans idei ukrainskoi derzhavnosti (XIV–XVI st.) –Renaissance of the idea of Ukrainian statehood (XIV–XVI centuries). Kyiv: Vyd-vo Solomii Pavlychko «Osnovy». 616 p. [in Ukrainian].

55. Smolii V. A. (Ed.). (2013). *Entsyklopediia istorii Ukrainy*: 10 t. [Encyclopedia of the history of Ukraine: 10 Vol.]. Rychka V. Feodosii Pecherskyi. Vol. 10. pp. 285. [in Ukrainian].
56. Sas P. M. (1991). *Ukrainsko-polskyi myslytel doby Vidrozhennia Stanislav Orikhovskyyi: na shliakhu do istoryzmu novoho chasu*. [Ukrainian-Polish thinker of the Renaissance Stanislav Orikhovskyyi: on the way to historicism of the new age]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian historical magazine*. Vol. 1 (№ 359). pp. 87–98. [in Ukrainian].
57. Smolii V. A. (Ed.). (2003). *Entsyklopediia istorii Ukrainy*: 10 t. [Encyclopedia of the history of Ukraine: 10 Vol.]. Sas P. Smotrytskyi Meletii. Vol. 9. pp. 676–677. [in Ukrainian].
58. Saint Augustine. *The confession*. (1999). (Trans. by Yu. Mushak). Kyiv: Osnovy. 319 p. [in Ukrainian].
59. Shemshuchenko Yu. S. (Ed.). (2001). *Yurydychna entsyklopediia*: 6 t. [Legal encyclopedia: 6 Vol.]. Skrypniuk O. V. Marsylii Paduanskyi. Vol. 3. pp. 587. [in Ukrainian].
60. Stanislav Orikhovskyyi. (2004). *Writings*. Kyiv: Dnipro. 672 p. [in Ukrainian].
61. Sushynskyyi B. I. (2005). *Kniazii ta polkovodtsi Starodavnoi Ukrainy*. [Princes and commanders of ancient Ukraine]. Odesa: «Vydavnychi Dim YaVF». 512 pp. [in Ukrainian].
62. Terletsyyi L. (2007). *Etnohenez ukrainskoho narodu*. [Ethnogenesis of the Ukrainian people]. Lviv: PP «Intelekt-biznes». 632 p. [in Ukrainian].
63. Shemshuchenko Yu. S. (Ed.). (2001). *Yurydychna entsyklopediia*: 6 t. [Legal encyclopedia: 6 Vol.]. Tymoshenko V. I., Yarotskyi P. L. *Kanonichne pravo – Canon law*. Vol. 3. pp. 33. [in Ukrainian].
64. Smolii V. A. (Ed.). (2011). *Entsyklopediia istorii Ukrainy*: 10 t. [Encyclopedia of the history of Ukraine: 10 Vol.]. Tolochko O. P. *Povist vremennykh lit*. Vol. 8. pp. 280. [in Ukrainian].
65. Shynkaruk V. I. (Ed.). (2002). *Filosofskyyi entsyklopedychnyi slovnyk*. [Philosophical encyclopedic dictionary]. Toma Akvinskyi. Kyiv: Instytut filosofii imeni Hryhoriia Skovorody NAN Ukrainy; Abrys. pp. 643. [in Ukrainian].
66. Toftul M. G. (2014). *Suchasnyi slovnyk z etyky*. [Modern dictionary of ethics]. Foma Akvinskyi – Aquinas T. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka. 416 p. [in Ukrainian].
67. Ukhach V. Z. (2011). *Istoriia derzhavy i prava Ukrainy: navch. posib. (konspekty leksii)*. [History of the state and law of Ukraine: teaching. manual (lecture notes)]. Ternopil: Vektor. pp. 24–28. [in Ukrainian].
68. Fast O. O. (2017). *Vnesok Fomy Akvinskoho u formuvannia kontseptsii verkhovenstva prava*. [The contribution of Thomas Aquinas to the formation of the concept of the rule of law]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*. № 43 (1). pp. 44–47. [in Ukrainian].
69. Franko I. *Zibrannia tvoriv*: 50 t. [Collection of works: 50 volumes]. *Istoriia ukrainskoi literatury*: Ch. 1. – *History of Ukrainian literature*: Ch. 1: *Vid pochatkiv ukrainskoho pysmenstva do Ivana Kotliarevskoho – From the beginnings of Ukrainian writing to Ivan Kotliarevskoho*. Kyiv. Vol. 40. 560 p.
70. Shevchenko A. Ye., Kudin S. V. (2020). *Istoriia derzhavy i prava Ukrainy: navch.-metodych. posib.* [History of the state and law of Ukraine: educational and methodological. Manual]. Vinnytsia: TOV «Tvory». 688 p. [in Ukrainian].
71. Shylov Yu. (1992). *Doskytski tsyvilizatsii Podniprovia*. [Pre-Scythian civilizations of the Dnieper region]. *Kosmos drevnoi Ukrainy – Cosmos of ancient Ukraine*. pp. 109–110. [in Ukrainian].
72. Hurzhii O. I. (Ed.). (2004). *Istoriia viin i zbroinykh konfliktiv v Ukraini: Entsyklopedychnyi dovidnyk* [History of wars and armed conflicts in Ukraine: Encyclopaedic guide]. Yaroslav Mudryi. Kyiv: Vyd-vo humanitarnoi literatury. pp. 509. [in Ukrainian].
73. Aquinas T. (1947). *The Summa Theologica*. New York: Benziger Bros. Edition. URL: <http://www.ccel.org/a/aquinas/summa/TP/TP040.html>.

74. Cytowska M. (1980). Pawel z Krosna (Procler, Procler, Paulus Crosnensis Ruthenus). *Polski Słownik Biograficzny – Polish Biographical Dictionary*. Wrocław; Warszawa; Krakow; Gdansk: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Vol. 25/2. pp. 385.

75. Obrecht Georg. (1617). Fünff Vnderschiedliche Secreta Politica. [Five different Secreta Politica]. Straßburg. URL: https://www.deutschestextarchiv.de/book/show/obrecht_secreta_1617.

76. Osse Melchior von. URL: https://opac.vatlib.it/auth/detail/495_67812.

